

El-Mebsût Bağlamında Hadd Cezalarındaki Genel Prensipler

General Principles of Hadd Punishments in the Context of *al-Mabsût*

RECEP ÇEVİK

Yüksek Lisans Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri,
Bursa/Türkiye

Graduate Student, Uludağ University, Institute of Social Sciences, Basic Islamic Sciences, Bur-
sa/Turkey recep-cevik@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3388-0345>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 26 Mart / March 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Mayıs / May 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Mayıs / May 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Mayıs / May

Atıf / Citation: Çevik, Recep. "El-Mebsût Bağlamında Hadd Cezalarındaki Genel Prensipler". *edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal* 3/5 (Mayıs/May 2019): 1-22.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | <mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr>

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi /
Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Her toplum kendi düzenini korumaya yönelik, kanun koyucu tarafından vaz edilen cezaların uygulanmasına gereksinim duyar. Bu kanun koyucu beşeri sistemlerde akıl iken, İslam'ın ortaya koyduğu düzende ise Şâridir. Ancak İslam, akli pasifleştirmekten çizdiği sınırlar içinde manevra yapabilmesi için akla müsaade etmektedir. Bu sayede İslam Hukukçuları nasların özünü dikkate alarak güncel meselelere çözümler getirmiş, ilahî hitabın aktifliğini öteden beri diri tutmaya çalışmışlardır.

Bu bağlamda çalışmamızda, Hanefî akılcılığının ilk ve en tipik uygulamalarına rastlanılan Şem-süleimme es-Serahsî'nin (ö. 483/1090 [?]) *el-Mebsût* adlı eserindeki had cezalarının genel prensipleri ele alınmıştır. Giriş bölümünde insan ve toplum için hukukun gereksinimine dair açıklamalar özetle ifade edilmiş, birinci bölümde had cezalarıyla alakalı genel bilgi ve hükümlere yer verilmiş, ikinci bölümde Serahsî'nin had cezalarına dair genel prensipleri örnekleriyle beraber nasıl ele aldığı mercek altına alınmıştır. Sonuç bölümünde ise bu prensiplerin İslam Hukukuna göre, insan ve toplumun maslahatına en uygun hukuk sistemi olduğunun altı çizilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, es-Serahsî, *el-Mebsût*, *el-Uşûl*, Nas, Ukûbât, Hudûd,

Abstract

Every society needs to implement the punishments imposed by the legislator to protect its order. While this lawmaker is the intellect in human systems, it is *Shâri* in the order presented by Islam, However, while the mind is not passived, it allows the mind to maneuver within the boundaries it draws. In this way, Islamic jurists have taken solutions to the current issues by taking the essence of the *naşşes* into consideration and tried to keep the divine their activities alive for a long time.

In this context, the main theme of our study is the general principles in Islamic Criminal Law, including to *al-Mabsût*, which is the first and most typical application of Hanafî rationalism according to Şhams al-Aimma Abû Bakr Muḥammad b. Aḥmad b. Abî Sahl al-Sarakḥsî (d. 483/1090 [?]). In the introduction part, the explanations about the requirement of law for human and society are summarized. In the first chapter, general informations and provisions related to the *ḥadd* punishments are given. In the second chapter, it is examined how Serahsî handles the general principles of the *ḥadd* punishments with their examples. In the conclusion section, it is determined that these principles are the building blocks of Islamic Criminal Law, which is the most suitable legal system for the human and society.

Key Words: Fiqh, al-Sarakḥsî, *al-Mabsût*, *al-Uşûl*, Nas, 'Uqûbât, Ḥudûd.

GİRİŞ

İnsan, yapısı itibariyle sosyal bir varlıktır. İlk yaratıldığı andan itibaren muhatap olduğu kişi ya da kişilerle zorunlu olarak bağlantı kurmaktadır. Bu bağlantı neticesinde lehine ya da aleyhine tezahür eden bir takım sonuçlarla karşılaşır. Söz konusu sonuçların değerlendirilmesi, insanın içinde yaşadığı toplumca benimsenen bir takım kuralların varlığını gerekli kılmaktadır. Bağlayıcılık açısından değerlendirdiğimizde, kişinin iç dünyasıyla alakalı kurallar bütünü *Ahlâkî Kurallar*, dış dünyasına ve diğer canlılarla olan ilişkilerini disiplinize eden yazılı kurallar bütünü ise *Hukukî Kurallar* olarak tanımlayabiliriz.

Sosyal varlık olması yanında, düşünebilen, düşündüğünü yapabilen ve eylemlerinin sonuçlarını değerlendirebilen bir varlık olması hasebiyle insanın, yaşadığı toplum için ahlâkî kuralların yeterli olabileceği en baştan dü-

şünülse de, zamanla bu olgu yeterli olmamış, herkes için genel kabul gören, bağlayıcı ve yazılı bir hukuk sistemin varlığı artık bir ihtiyaç haline gelmiştir. Ancak son tahlilde bu iki disiplin hakkında; her ne kadar birbirinden ayrı gibi gözükse de aslında, birbirini besleyen, başka bir ifadeyle birbirinden ayrı düşünülmemesi gereken iki disiplin olduğunu söyleyebiliriz.

Toplumların varlıklarını idame ettirebilmeleri ve kendi asayişini sağlayabilmeleri için ihtiyaç duyduğu hukuk kurallarının tesisi ve uygulamalar farklı içeriklere sahip olmakla birlikte, temelde haksızlığa uğrayanın mağduriyetini gidermek ve suç işleyenlere karşı caydırıcı nitelikte cezalar vaz etmek şeklinde olmaktadır. Bu aynı zamanda, mağdurların ya da yakınlarının adaleti kendi elleriyle sağlamalarının önüne geçecek ve suçlunun da mağdur olmasıyla ikinci bir mağduriyete meydan verilmemiş olacak, neticede intikam duygusunun körükleyeceği mağduriyetler silsilesine başlamadan son verilmiş olacaktır. Hâsılı toplumda yerleşen, suçun işlenmesine karşı dikilen caydırıcılık prensibiyle insan hayatı teminat altına alındığından, hukuk kurallarının adil biçimde uygulandığı bir ülkede huzurun hâkimiyeti temin edilecektir.

İnsanın *zorunlu sosyalliği* ve toplumun bu sosyalliği denetim altında tutabilmesi için tabîi olarak hukuk kuralları ve yaptırımlardan muaf olmak ya da muaf tutulmak söz konusu değildir. Söz gelimi, sosyal hayattan kendini tamamen tecrit edip meskûn olmayan bir mahalle yerleşen bir insan, kendi ihtiyacı için bir çukur kazsa, o çukura başka birisi düşse ve yaralanma ya da hayatını kaybetme durumlarından birine maruz kalsa, hiç şüphesiz kuyuyu kazan kişi bu eyleminden sorumludur ve suçunu telafi etmekle mükelleftir. Dolayısıyla insan, kendi isteğiyle dahi olsa sosyalliğinden vazgeçemeyeceği gibi, sorumluluklarından veya neden olduğu zararların sonuçlarına katlanmaktan da kaçamaz.

Bahsettiğimiz ahlakî-hukukî ayırımının bir sorun olarak değerlendirilmesinin yanı sıra, yukarıda bahsedilen hukuk kurallarının evrensel manada kabul gören bir sistem olarak hayata geçirilmesine dair uzun süredir çalışmalar yapılmasına rağmen bunun bir ütopyadan ibaret olduğunu söylememiz yadsınamaz bir gerçektir. Zira her bireyin meselelere yaklaşımda kendine özgü bir bakış açısının bulunması gibi, her bir toplumun da hukuka yönelik farklı yaklaşımda bulunacağı realitesi önümüzde dururken, bu projenin müspet olarak değerlendirilmesi beklenmemelidir. Her ne kadar adam öldürme, hırsızlık gibi eylemler insan zihninde ve bütün toplumlarca suç olarak değerlendirilse de, evrensel olarak her toplumun birebir mutabık kalacağı bir hukuk sistemini tesis etmek zor gözükmektedir. Öte yandan ithal bir takım alımlarla hukuk edinimi, ilgili toplumun yarasına merhem

olmayacak, aksine fertlerin içlerinde biriktirdiği muhalif olma hali zamanla birikerek toplumsal kaos kaçınılmaz hale gelecektir.

Aslında İslam Hukuku insana, içine düştüğü bu girdaptan kurtarmayı vaad etmektedir. Zira İslam Hukuku, hüküm konularını değerlendirirken yetkili mercinin, mücerred beşerî aklın değil sadece *Şâri'* olduğunu kabul eden bir '*Hukuk Tasarısı*' ortaya atar. Bu tasarıda beşerî akıl yalnızca Şâri'in çizdiği sınırlar içinde hareket eder. Dolayısıyla ortaya çıkan ihtilaflar, delilleri anlayıştaki farklılıktan öteye geçmediği için, dayanak noktasındaki sıkıntı, yerini teferruat meselelerindeki farklı yaklaşımlara bırakmaktadır. Bu durum; Şâri'in hüküm kaynağı olarak tanınmadığı, dahası insan aklının yegâne hüküm kaynağı olarak kabul edildiği sistemlerdeki çetrefilli, tutarsız ve oyalayıcı durumdan insanı sıyrıp almaktadır.

Diğer yandan kaynak açısından tarihsel bir tarama yapıldığında hükümdar, parlamento, örf-adet, mahkeme kararlarıyla ortaya çıkan içtihadlar, uluslararası antlaşmalar ve hatta bilimsel görüşlerin dahi hukuka asıl ya da yardımcı kaynaklık teşkil ettiği görülmektedir.¹ Bütün bu kaynaklar, günümüzde de şahit olduğumuz bilhassa egemen güçlerin yaşattığı bazı dayatmalara da sebebiyet vermektedir.

Bu bağlamda, İslam Ceza Hukuku özelindeki genel ilkeleri tespit ederken dayanağımız ne bir hâkimin bağımsız içtihadı ne de başka bir toplumca benimsenmiş ithal ve monte edilen değerlerdir Zira İslam Hukuku'nun tesisindeki yegâne dayanak *Nas* olarak isimlendirilen Allah'ın ayetleri ve O'nun Peygamberinden nakledilen sahih hadislerdir. Başka bir ifadeyle, cezaî bir davada İslam Hukuku adına karar verecek olan bir hâkim, nasa rağmen başlı başına bağımsız bir ictihadda bulunamayacağından, indî karar verme konumunda da olamaz. İşte İslam Hukukunun, hükümde yetkili mercii noktasındaki bu yönü, onu diğer beşerî hukuk sistemlerinden ayıran en belirgin özelliğidir.

İslam hukuku literatüründe *nas* kelimesiyle ifade edilen temel kaynaklar olan Kur'an ve Sünnet'te cezalar ile ilgili temel ilkeler ortaya konmuş ve İslam hukukçuları da tarihsel süreç içerisinde bu ilkeleri yorumlayıp kendi dönemlerindeki sorunları çözecek bir takım öneriler geliştirmişlerdir. Nasslarda belirtilen cezalarda gözetilen değerler dikkate alındığında, genel hatları itibarıyla dinin ve hukuk sistemlerinin beş temel esas olan din, can, mal, akıl ve ırzı korumayı hedefledikleri görülür.²

Nasslardaki hükümleri değerlendirmede akıl melekesini aktif olarak kullanmakla meşhur olan mezheplerden biri de Hanefilerdir. Onlar, bir tür akıl

¹ Anonim, "Büyük Larousse", *Hukuk*, İstanbul: Interpress Basın, 1986, c. 11, s. 5414.

² Ali Bardakoğlu, "Ceza", Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 1993, c. 7, ss. 478-82.

yürütme işlemi olan *kıyas* deliliyle, nasların hükümlerinin kapsadıkları sahayı genişletirken, daha üst bir değeri gözeterek kıyastan vazgeçme işlemi olan *istihsân* deliliyle de adeta kıyas deliline evrim geçirtmişlerdir. Her ne kadar bu konuda çok sert eleştirilere maruz kalsalar da, bugünkü fıkıh birikiminin bu akıl yürütme ve üst değerleri gözetme işlemleriyle sağlandığını söylememiz yerinde olacaktır.

Bahsettiğimiz fikhî birikimin ilk mümtaz örneklerini verenler arasında Serahsî de bulunmaktadır. Kaleme aldığı eserlerde Hanefî akılcılığını özenle işleyen hukukçulardan biri olan Serahsî', *el-Mebsût* adlı eserlerinde fikhin adeta felsefesini yapmış, bu eserinde aynı zamanda ceza hukukuna dair genel prensiplere hem açıktan hem de satır aralarında yer verip bazı çıkarımlarda bulunarak fikhî melekelerini geliştirmek isteyenlere ışık tutmuştur. Söz konusu eserde ceza hukukuna dair verdiği açıklamalar kayda değer bir nitelik arz etmektedir. Biz de bu çalışmamızda O'nun İslam Ceza Hukukunda yer alan hadd cezasını gerektiren suçlara yönelik genel prensipleri nasıl etüt ettiği üzerinde duracağız.

1. HADD CEZALARI

1.1. Tanımı

İslam Hukukunun en belirgin özelliklerinden biri de, kamu ve özel hukuk ayrımı olmamasıdır. İslam Hukukunun diğer hukuk sistemlerinden farklı olarak kendine özel orijinal dörtlü tasnifi içinde, İbâdât, Münâkehât, Müamelât bölümlerinden sonraki dördüncü bölüm Ukûbât adını almaktadır. İslam Hukukuna dair yazılan bütün eserlerde Ceza hukuku kapsamındaki umûmî ve husûsî esaslar ile ilgili hükümler, ayrı ayrı bölümler halinde tafsilatlı bir şekilde ele alınmışlardır. Ayrıca Usûl'ül-fıkıh olarak da bilinen, İslam Nazarî Hukuk kitaplarında hakların taksimi yapılarak, çoğu cezalar Allah hakkı olarak kabul edilmiştir. Buradaki 'Allah hakları' kavramı ile kamu hakları kastedilmektedir.³ 'Hukûkullah' (Allah'ın hakları) olarak adlandırılmaları, bu suçların kamu menfaati ve toplum düzeni gibi değerleri korumak amacıyla icra edildiklerini ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, hadd suçlarının cezalarında aff ve sulh geçerli olmadığı gibi, söz konusu suçların cezalarının düşürülmeleri de söz konusu olamaz.⁴ Zina, yol kesme ve hırsızlık gibi suçlar bu tür hadd suçlarına örnektir. Adam öldürme, yaralama, kazf gibi 'Kişisel haklar' terimini karşılayan 'Hukuku'l-ibâd' kapsa-

³ Ahmed Akgündüz, *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyâtı*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011, c.1, 513.

⁴ Yaşar Yiğit, *İslam Ceza Hukuku: Hükümlerin Yürürlüğü*, Ankara: Sistem Ofset Yayıncılık, 2012, 37.

mündaki diğer suçlarda ise dava hakkı şahıslara ait olduğundan, mağdur şahsın ihlâl edilen hakkı telafi edilmedikçe, sorumluluk ortadan kalkmaz.⁵

Had cezaları Hanefilere göre; Allah hakkı olarak uygulanması gereken miktarı belli cezalardır.⁶ İslam Ceza Hukukunda had kapsamında değerlendirilen suçlar zina, zina iftirası (kazf), içki içme (haddi sekr ve haddi şirbi hamr), hırsızlık, yol kesme ve silahlı soygun (hirabe), ihtilafı olmakla beraber meşru düzene karşı isyan suçlarına karşılık uygulanan cezalar olmak üzere altı çeşittir.⁷ Ancak aşağıda da belirtileceği üzere hadlerin kapsamı noktasında Hanefî mezhebi içinde dahi bir ittifak söz konusu değildir.

Öte yandan Hanefiler dışındaki Cumhur'a göre ise hadd, ister Allah hakkı ister kul hakkı ile ilgili olsun şer'an takdir ve tayin edilmiş bütün cezalardır. İstilahın böyle temellendirilmesine paralel olarak Cumhur Ulema, hadd cezaları kapsamına dinden çıkma (irtidat) ve kısas cezalarını da ekleyerek sayıyı yediye çıkarmaktadır. Hatta Mâlikî âlimlerden İbn Cüzeyy; yukarıda sayılanlara ek olarak Allahu Teâlâ'ya küfretme, namaz ve orucu terketme, sihir yapma, peygamber ve meleklerle sövme, zındıklık gibi suçları da sayarak hadd suçlarının on üç olduğunu kaydetmektedir.⁸

Kisas cezaları; insanın hayatına ya da vücut bütünlüğüne karşı işlenen suçun failinin, misli ile cezalandırılmasıdır.⁹ Tanımdan da hareketle, kişinin hayatına karşı işlenen kasten adam öldürme ve vücut bütünlüğüne karşı işlenen yaralama suçlarında aslî ceza, suçun failinin birebir cezalandırılmasıdır. İşlenen suçta kastın olup olmaması önemli bir husustur. Zira kasıt olmadan (taksirle) işlenen öldürme ya da yaralama suçlarında kısas değil diyet cezası verilmektedir. Dolayısıyla kasıt varsa aslî ceza kısas, kasıt yoksa aslî ceza diyettir.¹⁰ Keza öldürme veya müessir fiiller karşılığında uygulanacak kısas cezalarının uygulanabilmesi için, her biriyle alakalı şartlar kaynaklarda zikredilmektedir. Çalışmamızın kapsamı dışında olduğu için söz konusu şartlara yer vermiyoruz.

Ta'zir cezaları; yasaklıkları naslarla belirtmekle beraber ceza miktarı belirtilmemiş, takdir ve tayini yetkili merciye bırakılmış olan, kişi ya da kurum yararına uygulanması gereken, had ve kısas cezaları dışındaki cezalardır.¹¹ Suçun derecesine göre; bedeni cezalar, hürriyeti kısıtlayıcı cezalar, mali ceza-

⁵ Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukuku: Umumî Esaslar*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2006, 292.

⁶ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut, t.y, c.5, 3.

⁷ Ebû Bekr b. Mes'ûd Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, Beyrut, 1986, c.7, 33.

⁸ Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, İstanbul: Risale Basın Yayın Ltd., 1994, c.7, 320.

⁹ Abdulkâdir Üdeh, *et-Teşri'u'l-cinâiyü'l-İslâmî*, Beyrut, t.y, c.2, 114.

¹⁰ Yiğit, *İslam Ceza Hukuku*, 101.

¹¹ Bardakoğlu, "Ceza", ss. 478-82.

lar, kınama ve mahrumiyet cezaları yetkili merciin takdir edebileceği ta'zir cezaları arasındadır. Her birinin meşruluğuna dair literatürde tartışma olmakla beraber bedeni cezalara ilişkin ölüm, celde, saç ve sakalın kazınması, yüzün siyaha boyanması gibi cezalar; hürriyeti kısıtlayıcı cezalara ilişkin hapis, sürgün, hapse atılmadan ip veya zincirle bağlamak, ev hapsi, kamu yararına verilen kürek cezası gibi cezalar; mali cezalara ilişkin itlâf, tağyir, temlik, garâmet, süreli ya da süresiz müsadere, para cezaları gibi cezalar; kınama ve mahrumiyet cezalarına ilişkin kamu veya özel iş yerlerinde uygulanan disiplin cezaları, işten çıkarma, kamu kurumlarında görev almaktan menetme, bir kısım fırsatlardan mahrum bırakma, yalancı şahitlikte suçluyu kamuya teşhir etme, sözlü kınama, ilişkileri kesme, şahitliğini kabul etmeme gibi cezalar ta'zîr cezaları kapsamında değerlendirilen cezalardır.¹²

İslam Ceza Hukuku'nda hadd, ta'zir ve kısas suçları başlıklarıyla sınıflandırılan bu suçların aralarındaki farkı genel olarak şu şekilde maddeleştirebiliriz:

1) Had cezaları, miktarı hukuken kesin ve net bir biçimde açıklanmış olan cezalardır. Burada hâkimin azaltma veya artırmaya yönelik herhangi bir takdir hakkı bulunmamaktadır. Had suçu, tüm unsurlarıyla net bir şekilde sabit olduğunda, tayin edilmiş cezanın infazı gerekmektedir. Suç unsurlarından birinin eksik olması durumunda ise, artık had suçundan bahsedilemeyeceği için, ta'zir cezası devreye girmektedir. Ta'zir suçunda cezalandırma şekilleri farklı olup, hâkimin uygun gördüğü miktarlarda verilebilmektedir. Kısas suçlarında ise, duruma göre mağdur ya da velisinin cezayı seçme alternatifi hatta af yetkisi dahi bulunmaktadır. Zira kasten adam öldürme ve yaralamalarda, mağdurun kendisi ya da vârisleri, birebir cezalandırma mahiyetindeki kısas cezasını uygulatabildikleri gibi, suçluya yönelik uygulanacak olan diyet yaptırımıyla sulh sağlayabilirler.

2) Had, suçun unsurlarının tamamlanmasına engel olabilecek en küçük bir şüphe ile dahi olsa düşmektedir. Bu genel prensibin dayanağı ise, başta İmam Serahsî olmak üzere bütün fukahanın kullandığı "Hadleri şüphelerle düşürün" hadisidir. Meselâ, tarafların vaktiyle evli olmaları işlenen zina suçunda 'evliliğin devam edebileceğine dair' bir şüphe teşkil eder. Keza diğer had suçlarında da suçlu, şüpheden istifade etmektedir.

3) Çocuk had cezası ile muhatap olmazken ta'zir cezasına çarptırılmaktadır. Cinayetlerde ise çocuk malî tazminattan muaf tutulmamaktadır.

4) Had cezasını sadece yetkili merci vermektedir. Başka bir ifadeyle hadd cezası, suç işlendiği anda değil, hâkim karar verdikten sonra uygulanmak-

¹² Tuncay Başoğlu, "Ta'zir", Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2011, ss. 198-202.

tadır. Aynı durum cinayet suçlarında da geçerlidir. Ta'zir cezasında ise, söz konusu suçun işlendiğini görüp de sözlü olarak engelleyemeyen her kişi yapabilmektedir. Ancak bu tür cezaların da kanunen düzenlenmesine ihtiyaç vardır.

5) Had suçlarında mutlaka erkek şahit talep edilirken, kısas ve ta'zir cezalarında şahitler kadın da olabilmektedir.

6) Had ve kısas cezalarında suç şüphelisi, hâkim karar verinceye kadar gerek görülmesi halinde tedbiren hapsedilebilmektedir. Ancak ta'zir zanlısı hapsedilmez.

7) Had cezasına konu olan dava dosyası mahkemeye intikal ettikten sonra af söz konusu olamazken, kısas ve ta'zir suçlarında davanın her aşamasında af mekanizması işletilebilmektedir.

8) Had suçu zanlısının pişman olması, mahkemeye intikalden sonra muteber değildir. Aynı hüküm kısas suçunda da geçerlidir. Ta'zir suçlarında ise, mahkeme zanlının pişmanlığını dikkate alabilir.

9) Had suçlarında hükmün verilmesi zamanaşımına bağlıdır. Zamanında ihbar edilebilecek olan suçlarda, üzerinden bir ay geçmişse bu suçun ihbarı kabul edilmez. Ancak bu hükümden kazf hadd hariç tutulmuştur. Öte yandan suçlunun ikrarı zaman aşımına tabi olmaksızın her zaman kabul edilir. Şarap içme suçundaki zamanaşımı ölçüsü kokunun ağızdan gitmesine kadardır. Keza şahıs haklarını ihlal eden cinayet suçlarında zaman aşımı dikkate alınmaz. Ta'zir suçlarında ise yetkili merci zaman aşımını dikkate alıp almamada muhayyerdir.

10) İçinde şahıs hakkı bulunmayan had suçlarında şahitlikte bulunmayıp bildiğini gizlemek teşvik edilmiş iken, kısas ve hakaret gibi kul hakkı karışmış suçlarında ise şahitlik yapmak ve bildiğini saklamamak dinî ve hukukî bir vazifedir.

11) Had suçlarında delilin kanunî olması prensibi benimsenmiştir. Buna göre belirgin ve muteber deliller bulunmadan suçun sabit olması düşünülmemeyeceği için, hâkimin mücerred bilgisi ile hüküm verilememektedir. Kısas ve ta'zir suçlarında ise hâkimin bilgisi ve hükme ulaşmada faydalandığı vicdanî delil muteberdir.

12) Kazf ve hırsızlık dışındaki had suçlarının takibi şikâyete bağlı olmayıp re'sen soruşturulur. Keza mağdurun talebi olmadan da halktan herhangi bir kimse suçu mahkemeye taşıyabilir. Kısas ve kul hakkına yönelik ta'zir suçlarındaki davaların açılması ise şikâyete bağlıdır.

13) Dava açılmadan önce şahitlerin dinlenmesi kazf ve hırsızlık dışındaki hadd suçlarında muteberdir. Ancak kısas için dava açılması şarttır. Ta'zir

kapsamındaki suçlarda ise dava açılması şart olmayıp; devletin temsilcisi olan yetkili merci veya suçun işlendiğine şahit olup da sözle engel olamayan her Müslüman ta'zir cezasını yerine getirebilir.

14) Had cezasının infaz edileceği yerde hâkimin ve şahitlerin hazır bulunmaları şarttır. Kısas ve ta'zir cezalarında ise bu şart aranmaz.

15) Hanefilere göre, had suçlarında şikâyet hakkı varislere geçmezken, kısas isteme hakkı varislere geçer. Öte yandan diğer üç mezhebe göre sadece kazf haddindeki şikâyet hakkı varislere geçer.

16) Dilsizlik gibi engellilik halinde olanların, işaret veya yazıyla dahi olsa had suçlarına yönelik şahitlikleri kabul edilmezken, kısas ve ta'zir suçlarında kabul edilir.

17) Had suçlarında şahitlikten veya ikrardan dönmek geçerliiyken, kısasta geçerli değildir.

18) Mücerred had cezasının infaz edilmesi, suçlunun uhrevî sorumluluğunu ortadan kaldırmayacağından, ayrıca tövbe etmesi de gerekmektedir. Ta'zir suçunda uhrevî sorumluluk, ceza infaz edilsin ya da edilmesin mücerred tövbeyle düşer. Cinayet suçlarında ise, ceza infaz edilip mağdur veya varisleri razı edilmedikçe, tövbe geçerli olmayıp; maktulün hakkı ahirete kalır.¹³

Geleneksel fıkıh literatüründeki *ukûbât* kavramı, bir kimsenin, başka birinin malına ve canına karşı işlemiş olduğu suçlar ve bunlarla ilgili cezaları içermektedir. Bu başlık altında, öngörülen suçlar ve karşılığında verilecek cezalar ayrıntılı bir şekilde işlenmektedir. Had cezaları da, kısas cezaları gibi *ukûbât* başlığının altında mütalaa edilmektedir.¹⁴

Serahsî Mebsût'ta, suç ve cezanın her birisi için de kullanılan 'Had' kavramının lugavî ve ıstılâhî anlamlarını açıklamakla 'Kitab'ul-Hudûd'a başlamakta. Buna göre; 'Had' kelimesinin sözlükteki 'engel olmak' anlamından dolayı, bir yere girmeye engel olan kapıcıya 'Haddad' denildiğini, ayrıca -Mantık ilminden de bildiğimiz, efrâdını câmi, ağıyarını mâni özelliğinden dolayı 'Tarif'e 'Had' denildiğini, netice olarak ceza nedenlerini yani suçları işlemeye engel oldukları için cezalara 'Hudûd' denildiğinin altını çizmektedir. İstilahta ise, '*Allah-u Teâlânın hakkı bağlamında vâcib olan, miktarı belli cezanın adıdır*' tarifine yer vererek; tarifte yer alan '*Allah-u Teâlânın hakkı...*' ifadeyle kısasın, '*...miktarı belli...*' ifadesiyle de ta'zir cezalarının tanım dışı olduğuna yer vermektedir.¹⁵

¹³ Ekinci, *İslâm hukuku*, 219.

¹⁴ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh İlmine Giriş*, İstanbul, 2017, 16.

¹⁵ Ahmed b Ebî es-Sehl Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y., c.9, 36.

1.2. Türleri

İmam Serahsî'nin el-Usûl'ünde bildirdiğine göre; hükümlerin kısımları dörttür: Sırf Allah Hakkı Olanlar, Sırf Kul Hakkı Olanlar, Her İki Hakkı Kapsayıp Allah Hakkı Galip Olanlar ve Her İki Hakkı Kapsayıp Kul Hakkı Galip Olanlar. Sekiz neviye ayırdığı Sırf Allah Hakkı Olan Hükümler içinde hadd cezalarına, ibadetlerden sonra ikinci sırada yer vermiştir.¹⁶

Sırf Allah Hakkı olarak yer verdiği cezâî hükümler zina, hırsızlık, içki içme hadleridir.¹⁷ Kazf haddi, her iki hakkın bir araya gelip Allah hakkının galip olduğu hükümdür. Kazf haddinin bu şekilde değerlendirilmesi Hanefîlere göredir. Hirâbe haddi ise sırf Allah hakkı olan had kapsamında değerlendirilir.¹⁸ Zira Hanefîler, hırsızlığa 'Küçük Hırsızlık', hirabeye ise 'Büyük Hırsızlık' adını vermişlerdir. Kazf'de olduğu gibi yine sadece Hanefîlerin yaptığı bu kategorizelendirme işlemine Serahsî'nin *el-Mebsût* adlı eserinde de rastlamaktayız.¹⁹

Hadd'in türleri *el-Mebsût*'ta; 'Haddler' başlığı altında *Zina Haddi* ve *Zina İsnadı (kazf) Haddi* şeklinde yer alır. Ayrıca Yol Kesenler Babını *Hırsızlık Haddi* başlığı altında değerlendirmektedir. Keza Serahsî Mürted ve İsyancılarla alakalı hükümleri ise hadd kapsamında değil, *Siyer Kitabı* kapsamında değerlendirmiştir. Bu konuda Kâsânî ve Ebü'l-Berekât en-Nesefî de Serahsî'yle aynı tasnifi yapmıştır.²⁰ Ayrıca Serahsî, içki içme haddini 'Haddler Kitabı'nda değil, 'İçecekler Kitabı'nda ele almaktadır. Konuyla alakalı İmam'ın hükmü değerlendirirken yer verdiği 'İçkiyi az ve çok içene hadd gerekir'²¹ ifadesini kullanmasından, haddi şirb-i hamrı (şarap içme suçunu) haddler kapsamında değerlendirdiğini anlıyoruz.

Yukarıda belirttiğimiz hadlerin sayısının yedi olduğuna dair görüş serdedenlerin yanı sıra, Hanefî uleması had cezalarının kapsamıyla alakalı farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Genel kabul had cezalarının; zina, kazf, hırsızlık, hirâbe ve sarhoşluk haddi olmak üzere 5 çeşit olduğudur. Sarhoşluk haddini kapsamdan çıkaran Kâsânî'yle (ö. 587/1191) aynı görüşü paylaşan İbn Nüceym (ö. 1005/1596), aynı zamanda hirabeyi de kapsam dışı bırakarak hadlerin sayısının dört olduğunu kabul etmiştir. Öte yandan İbn

¹⁶ Es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c.2, 290.

¹⁷ Es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c.2, 294.

¹⁸ Es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c.2, 296.

¹⁹ Ahmed b Ebî es-Sehl Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, Beyrut: Dâru'l-Marife, t.y, c:9, 133.

²⁰ Ali Bardakoğlu, "Had", Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 1996, c.14, 547.

²¹ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, c.24, 3.

Abidîn (ö. 1307/1889) sarhoşluk haddi ile şarap içme haddini iki ayrı suç olarak değerlendirdiğinden sayıyı altıya çıkarmaktadır.²²

1.3. Mahiyeti

Had suçları ikrar ya da şahitlikle sabit olduktan sonra verilecek olan had cezalarının mahiyeti aşağıdaki gibidir:

Zina suçunun cezası, bekâr için 100 sopa vurulması, evli için recm(taşlanarak öldürülme) cezasıdır.²³

Kazf (Zina iftirası) suçunun cezası 80 sopa vurulması ve şahitliğin ebediyen kabul edilmemesidir. (en-Nûr 24/4)

Hırsızlık suçunun cezası, ilk kez işlenmesi durumunda el kesmedir. Suçun tekrarlanması durumlarında, ikincisinde sol ayak topuktan kesilir. Üçüncüsünde ise tövbe edinceye kadar hapis cezası verilir. Çalınan mal tüketilmemişse iade edilir.²⁴

Hirâbe suçunun cezası; faillerin işledikleri suçun büyüklüklerine göre değişir. Buna göre suçu işleyenler; sadece öldürmüş ve mal almamışlarsa öldürülürler. Sadece mal almış ve öldürmemişlerse sağ elleri ve sol ayakları çaprazlama kesilir. Hem mal almış hem de öldürmüşlerse; Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) göre hâkimin dört ceza arasında tercih hakkı vardır: El ve ayakları çaprazlama kesme ve öldürme, çaprazlama kesme ve asma, sadece asma, sadece öldürme. İmameyn'e²⁵ göre çaprazlama kesilmeden asılır ve öldürülür. Suçlular, sadece korkutma eylemi yapmışlarsa, tövbe edene kadar hapsedilirler.²⁶

İçki içme ve sarhoşluğun cezası 80 sopadır.²⁷ Buradaki ayırım, Ebû Hanîfe'nin *Hadd-i Şürbi Hamr* ve *Hadd-i Sekr* ayırımından kaynaklanmaktadır. İlki, sarhoş etmese dahi hamr (şarab)ın içilmesi sonucu uygulanması gereken hadd cezası iken ikincisi hamr dışındaki sarhoş edici içkilerin içilmesi sonucu meydana gelen sarhoşluk durumunda uygulanması gereken hadd cezasıdır. Dolayısıyla, hamr (şarap) dışındaki içkilerin içilmesi sonucu sarhoş olunmamışsa, Ebû Hanîfe'ye göre had cezası gerekmez. Başta İmameyn olmak üzere Cumhur ulema ise, sarhoş etmese dahi kendisinde sarhoş edicilik özelliği bulunan bütün içkilerin içilmesiyle hadd cezasının uygu-

²² Prof. Dr. Cevat Akşit, *İslam Ceza Hukuku Ve İnsanı Esasları*, İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2015, 74.

²³ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, c.9, 36.

²⁴ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, c.9, 166.

²⁵ İmameyn, İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed için kullanılan tabirdir.

²⁶ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, c.10, 98.

²⁷ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, c.24, 30.

lanması gerektiğine kâil olmuşlardır. İmam Serahsî *el-Mebsût'* ta konuya dair delilleri etraflıca etüt etmiştir.

Her bir had suçunun nasıl ve hangi şartlarda infaz edileceğine dair şartlar kaynaklarda detaylı bir şekilde yer alırken, bu konular çalışmamızın kapsamı dışında olduğundan dolayı burada yer vermeyi uygun görmemekteyiz.

2. SERAHSÎ'NİN HADD CEZALARINDAKİ GENEL PRENSİPLERİ ELE ALIŞI

2.1. Suçun Tespitinde Yakînin Elde Edilmesi

İslam Hukuku'na göre bir suç işlendiğinde, buna mukabil bir cezanın teettüp edebilmesi için o suçun tespiti noktasında ilk olarak delillere müracaat edilir. Söz konusu deliller, varlığında en ufak bir şüphe bulunmayacak derecede kesinlik ifade etmelidir. Öyle ki, delilde bulunacak en ufak bir şüphe davayı, infazın nitelik veya niceliğinin değişmesine, hatta uygulanmamasına dahi sürükleyebilir. Konuya dair 'Hadleri şüphelerle giderin'²⁸ hadisi bu meyanda kayda değerdir.

Ceza Hukuku kapsamında bir suçun sabit olması ikrar veya şahitliklerdir. Suçun ikrarla sabit olması durumunda haddin uygulanmasına dair bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak suçun şahitlikle sabit olması durumunda, başta şahitlerin tezkiyesi olmak üzere bir takım ek şartlar getirilmiştir.²⁹ Keza şahitler tezkiye edilmiş olsa dahi, daha sonra şahitlikten dönülmesi de, haddin sebebinin ortadan kalkması, dolayısıyla sonuç olan infazın uygulanmasını da otomatik olarak ortadan kaldıracaktır. Örneğin zina haddinin uygulanabilmesi için istenen deliller, bir araya gelmeleri imkânsız kabul edilebilecek şekilde maddeler halinde hukuk kitaplarında sıralanır. Faraza 4 şahitten biri şehadetinden dönse zina edenlere hadd cezası uygulanmayacağı gibi şahitlerin tamamına kazf haddi uygulanır. Ancak İmam Züfer aynı kanaatte değildir. O'na göre yalnızca şahitlikten dönene kazf haddi uygulanır.³⁰

Şahitliğin özellikle dört kişiyle yapılması yoluyla suçun sabit olması, zina suçunu diğer hadlerden ayırmaktadır. Konuya dair gelen iki ayetin de delaletleri kat'î olmalarına rağmen, zorlama bir takım yorumlarla iki şahitlikle suçun sabit olacağını savunanların bu görüşlerini zayıf bulan Serahsî, Allah-

²⁸ Zeyleî, *Nasbu'r-râye*, 3/333.

²⁹ Necmettin Kızılkaya, "Serahsî'nin el-Mebsût İsimli Eserindeki Ceza Bahislerine Hâkim Olan Fikhî Kaideler", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 49, sy. 2 (2013), 160.

³⁰ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, c.9, 47.

u Teâlâ'nın kulların ayıplarını örtmek istediği için dört şahit şartı getirdiğini, böylece fuhşun yaygınlaşmasının önüne geçmeyi hedeflediğini belirtmiştir.³¹

Yargılama esnasında hâkimin şahitlikte bulunan dört kişiye; suçun ne demek olduğuna, nasıl, nerede ve ne zaman işlendiğine dair bir takım soruları sorması zorunludur. Çünkü '*Şüphelerle had cezalarını düşürün*' hadisi ve şüphelinin ikrarından dönmesine yönelik bazı telkinleri içeren hadisler, hâkimin cezayı düşürmenin yolunu aramaya teşvik edilmesine dair ipuçları vermektedir.³² Ayrıca telâfisi mümkün olmayan neticelerden kaçınmak için şahitlerin, suçun netleştirilmesi noktasında enine boyuna sorgulanması elzemdir.

Zina suçunun ne demek olduğunun sorulması, her türlü haram cinsel ilişkinin zina olduğuna inanan insanların bulunması ve Şâri'in cinsel organ haricinde kalan yerlerle yapılan eylemleri de zina olarak isimlendirmesi sebebiyledir. Oysa had cezasına konu olan zina, Hz.Peygamber'in Mâiz'e suçun bütün detaylarını sorduğu hadiste de görüldüğü gibi gerçek anlamda bir cinsel ilişkidir. Ayrıca, 'Zina' kelimesi 'sıklık' anlamındaki (الزنا) ez-Zena'dan türetildiği ve söz konusu anlamın da yalnızca cinsel ilişkiyle gerçekleşebileceğinden dolayı hakim nasıl sorusunu da sormalıdır.³³

Hâkim tarafından sorulması gereken bir diğer soru da suçun ne zaman işlendiğidir. Zira Hanefilere göre, suç zamaşımına uğradıktan sonra şahitlikle ispatlansa dahi hadd cezası tatbik edilememektedir. Ancak suç ikrarla sabit olursa hâkim zanlıya ne zaman zina ettiğini sormaz. Zira kişinin kendi aleyhine ikrarda bulunmasında zamaşımının bir tesiri yoktur³⁴. Hâkimin; suçun nerede işlendiğini sorması, suçun daru'l-harpte işlenmesi durumundan dolayıdır. Zira bu durumda suçun infazı, İslam ülkesindeki İmanın sorumluluğu dışındadır. Hakimin suçluya kiminle zina ettiğini sormasına dair, Hz. Peygamberin Mâiz'e '*...kiminle zina ettin?*' diye sorduğu hadis ile suçlunun zina ettiği kadınla arasında nikâh ya da nikâh şüphesinin tanıklar tarafından bilinemeyebileceği delil olarak sunulmuştur.³⁵

Sonuç itibariyle İslam hukukunda hiçbir fiil delil olmaksızın suç kapsamında değerlendirilmez. Gerek had, gerek kısas ve diyet gerekse ta'zir suçları nastan aldığı delillerle yargıya konu olmuşlardır. Bu tür suçlara uygulanan cezalar ise yine naslara dayandırılmıştır. İslam'da suç fiillerinin ve bunlara uygulanacak cezaların Şâri' tarafından önceden tespit, tayin ve takdir

³¹ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût.*, c.9, 37.

³² Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût.*, c.9, 38.

³³ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût.*, c.9, 39.

³⁴ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût.*, c.9, 94.

³⁵ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût.*, c.9, 38.

edilmiş olması, İslam hukukunda kanunsuz suç olmadığına işaret eden yani suçun kanuni unsurunun dikkate alındığını gösteren önemli bir esastır.

2.2. Suçun Bütün Unsurlarının Tamam Olması

Suçun işlenip delillerin yetersiz olması durumu, o suçu işleyenlerin cezasız bırakılacağı anlamına gelmez. Zira cezanın infazı için talep edilen deliller, hadd cezalarının uygulanması içindir. Suç işleme gerçeği ortada varken, hadd cezasının infazını zorlaştırmak, ondan daha düşük olan ta'zir cezasını uygulanabilirliğini ortadan kaldırmaz. Bu bağlamda, hâkimin takdirine göre suç işleyenlere ta'zir cezası verilir.

Örneğin, hırsızlık haddinin tatbik edilebilmesinin şartlarından biri nisap miktarına ulaşan değerdeki bir malın gizlice çalınmasıdır. Değerde nisap miktarından daha düşük olan bir mal çalınmışsa, el kesme cezası uygulanmaz³⁶ ancak, hâkim bu cezadan daha ağır olmamak şartıyla bir tazir cezası tatbik edebilir.

Hadd cezasının uygulanabilmesi için, ilgili suçun bütün unsurlarının tamamlanması gerektiğine sıkça atıfta bulunan İmam, özellikle malın hırsızlık altında olması gerektiğine dair ele aldığı örneklerden birinde, bir evin duvarını delip içeri giren ancak, henüz bir şey almadan suçüstü yakalanan kişiye hadd uygulanmayacağına Hanefilerce benimsendiğini aktarmaktadır. Bu hükmü vermelerindeki dayanak ise Hz. Ali'den nakledilen '*Bu kişiye hadd cezası yoktur*' sözüdür. Zira hırsızlık haddinin uygulanabilmesi için, malın korunduğu yerden gizlice çıkarılması gerekmektedir. Hırsızın asıl amacı da, malı korunduğu yerden çıkartarak onu kendi mülkiyetine geçirmektir. Eğer hırsız, bu amacı gerçekleştirilmeden suçüstü yakalanırsa, ona hadd cezası verilemez. Müellifin hırs şartına dair ele aldığı diğer örnekte ise; bir evin duvarını delip elini içeri sokarak malı dışarı çıkaran kişinin durumu hakkındadır. Ebu Yusuf haricindeki Hanefiler bu kişinin elinin kesilmeyeceği sonucuna, yine Hz. Ali'den nakledilen '*Zarif olduğu zaman hırsızın eli kesilmez*' sözüyle varmaktadır. Çünkü hırsızlık haddinin uygulanabilmesi için bütün şartların eksiksiz olarak yerine gelmesi gerekmektedir. Hırs şartının evlerde tam bir şekilde ihlali ise ancak içeri girmekle olur. Ebu Yusuf ise, söz konusu durumda koruma altındaki malın alınması sebebiyle hırsızın elinin kesileceğini söylemiştir. Zira hırsızlıkta amaç, malın bulunduğu yere girmek değil, malın alınmasıdır. Hüküm ise maksad üzere bina edilir.³⁷ Kanaatimizce Hanefiler, hükme sebep olan şartları göz önüne almada ısrarcı davranmışlar, Ebû Yusuf ise meseleye sonuç odaklı yaklaşarak söz konusu şartları kısmen de olsa dikkate almamıştır.

³⁶ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût.*, c.9, 136.

³⁷ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût.*, c.9, 147.

Özellikle had cezaları gibi ağır cezalar uygulanmadan önce suçun sabit olması için aranan şartlarda titiz bir yolun tutulması, suç sabit olduktan sonra bunlar için öngörülen cezaların uygulanmasının zorunlu oluşu ve yetkili merciye takdir yetkisi tanınmaması sebebiyledir. İşin aslına bakıldığında suçun sübutu için belirtilen şartların suçlu lehine koşulduğu ve en ufak bir şüphe durumunda suçlunun yararına olacak ilkeler benimsendiği anlaşılmaktadır.³⁸

2.3. Hadd Cezasının Tatbiki İçin Yasaklığı Bilmek Şarttır

Bir yasağın bilinmemesi, kanunun varlığından haberi olmamak veya yanlış bilmek anlamlarına gelir. Bir ülkede yaşayan insanların o ülke kanunlarını biliyor kabul edildikleri şeklinde yerleşmiş olan klasik hukuk anlayışı, İslam Ceza Hukukunda kabul görmezken, kanunun bilinmemesi fâil lehine mazeret sayılmıştır. Zira cezalandırmalarda farazî değil, kesin verilerden yararlanılarak hükme ulaşılır.³⁹

İçki yasağının bilinmemesinin, içen hakkında mazeret kabul edilip edilmemesi meselesine değinen Serahsî, konuyu harbî ve Müslüman açısından değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Buna göre, harbî bir kimse Müslüman olarak İslam ülkesine gelse dahi, haram olduğunu bilmeden içki içse ona had uygulanmaz. Çünkü ilahi hitaptaki içki yasağı hükmü henüz ona ulaşmamıştır. İslam ülkesindeki Müslüman ise, hamr içtikten sonra haramlığı bilmediğine dair beyanda bulursa bu beyanı muteber değildir. Zira Müslümanlar arasında içkinin haramlığının yaygın olması, suçlunun beyanını tekzip etmektedir.⁴⁰ Kanaatimizce bu hükme ulaşmada, öğrenmemekle bilmemek arasında bir ayırım söz konusudur. Hârbî bir kimse, içki yasağına yönelik ilahî hitapla sorumlu olmadığı için yasağı bilmek zorunda değildir. Ancak Müslüman, yasağı bilmediğini dahi söylese, bu beyanı öğrenmek zorunluluğunu ortadan kaldıracak bir biçimde mazeret olmaz.

2.4. İkrardan Dönmek Sadece Allah Hakkı Olan Hadd Suçlarında Muteberdir

Suçun sabit olması için gereken ikrar eyleminden sonra, ikrardan dönlürse kazf suçu dışındaki diğer suçlarda had cezası düşer ve uygulanmaz. İkrardan dönme sözle olabileceği gibi ikrardan dönmeye delalet eden bir fiille de olabilir. Hatta haddin tatbik edilmesi esnasında suçlu kaçsa, bu da

³⁸ Anar GURBANOV, *Serahsî'nin El-Mebsût'unda Usûl ve Furu Kaideleri (Doktora Tezi)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 2018, 276.

³⁹ Prof. Dr. Cevat Akşit, *İslam Ceza Hukuku Ve İnsanî Esasları*, İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2015, 120.

⁴⁰ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, c.24, 32.

ikrardan dönüşe delalet ettiğinden, suçlu takip edilmez. Ancak bundan sonra hâkim ta'zîr cezası verme yetkisini kullanabilir. Şahsî bir hak söz konusu ise tazmin ettirilir.⁴¹

Örneğin; hâkim, bir kimsenin recm edilmesine dair hüküm verse, sonra suçlu, sözünden dönse, Hanefîler'e göre kendisinden had cezası düşürülür. Mesele hakkında İbn Ebû Leylâ ise "İkrarından dönmesiyle kendisinden had cezası kaldırılmaz" demiştir. Söz konusu ihtilaf Sırf Allah hakkı olan diğer had cezalarında da geçerlidir. O, sonuca ulaşırken bu ikrarı, şüphe olduğunda düşen ya da düşmeyen, kazf veya kısas suçları gibi diğer haklara kıyas etmiştir. Dolayısıyla ona göre, ikrardan dönmek bütün bu suçlarda kabul edilmez.

Konu hakkındaki Hanefîlerin ortaya attığı delil; Hz. Peygamberin, hırsızlık ettiğini ikrar eden birine ikrarından dönmesini telkin ettiği hadistir. Eğer hırsızın ikrarından dönmesi geçersiz olsaydı böyle bir telkinde bulunmazdı. Öte yandan Maiz zina haddinden kaçınca Müslümanlar onun peşine düşüp, onu recm etmişlerdi. Bunu duyan Hz. Peygamber "Onu bıraksaydınız ya!" demiştir.⁴² Ayrıca kul haklarını ilgilendiren hukuk davalarında ikrardan dönmek, onu ikrar ettiği suçu ispatlayan ve ikrardan dönmesinde onu yalayan bir davacı bulunduğundan dolayı muteber olmaz. Sırf Allah hakkı olan suçlarda ise böyle bir durum yoktur. Zira onun, biri ikrar diğeri de ikrardan dönüş olmak üzere söylediği iki söz birbiriyle çelişmektedir. Bunlardan her biri doğru ya da yanlış olabilir. Bahsedilen bu çelişki, şüphe meydana getirdiğinden hadd cezası düşürülür.⁴³

Kazf haddi kapsamında İmam Serahsî el-Mebsût'ta meseleyi 'Şahitlikten Dönme Bölümü' başlığı altında incelemiştir. Buna göre; dört şahidin varlığı zina suçunun sabit olma yollarından biridir. Eğer şahitler, şahitlikten dönerlerse, bu durumda terettüp eden müeyyideler noktasında, iftira atılan kişinin hadd cezası uygulanması sonucu ölü ya da sağ olmasına göre durum farklılık arz etmektedir. Buna göre; makzufun aleyh(İftiraya maruz kalan) sağ ise iftira atanlara sadece kazf haddi uygulanacaktır. Eğer recm hükmü dolayısıyla ölmüş ise iftira atanlara kazf haddi ile beraber diyet ödenmesi gerekecektir.⁴⁴

2.5. Şahitlerin Müslüman Olmaları Esastır

Had suçu işleyen bir Müslümanın aleyhine şahitlik yapacak olan kişinin Müslüman olması şarttır. Dolayısıyla gayri müslim birinin Müslüman aley-

⁴¹ Akşit, *İslam Ceza Hukuku Ve İnsanî Esasları*, 196.

⁴² Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, t.y, 157.

⁴³ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, C.9, 94.

⁴⁴ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, c.9, 104.

hine yaptığı şahitlik kabul edilmez. Zira gayrı müslimin Müslüman üzerine velayeti yoktur.⁴⁵

Şahitlerin Müslüman olması şartıyla alakalı olarak, cezalar konusunda Serahsî'nin ısrarla kullandığı ve hükme ulaşmada dikkate aldığı genel kuralardan olduğunu söyleyebiliriz. Serahsî örnek olarak şöyle bir misal vermiştir: Dört Hıristiyan, bir Hıristiyanın zina ettiğine dair şahitlikte bulunsa ve had cezası verilse, suçu işleyen daha sonra Müslüman olsa had cezası ondan düşürülür. Zira hâkim, had cezasını ancak bir delilin varlığıyla uygulayabilir. Oysa Hıristiyan'ın Müslüman aleyhindeki şahitliği delil olamaz. Had cezası uygulanmadan evvel ortaya çıkan bir engelin, cezanın sebebi olan suç işlendiği sırada var olduğu kabul edilir. Ayrıca, bu kişi had cezasının bir kısmı tatbik edildikten sonra Müslüman olsa aynı hüküm cârî olup, cezanın geri kalanın uygulanmasına devam edilmez. Aynı durum diğer haddler için de geçerlidir. Bu hüküm, had ve kısas cezalarıyla sınırlı olmakla beraber, istihsân deliliyle ulaşılan bir sonuçtur. Kıyasa göre, ceza, delil yoluyla karara bağlandığı için, Müslüman olmanın cezayı düşürmek gibi bir sonucu olamaz. İstihsânın dayanağı ise şudur: Ceza tamamlanmadan önce oluşan engel, suçun kendisine bitişik gibi kabul edilir. Cezalar şüpheyle düştüğüne göre, bu engel şüphe olarak değerlendirilerek hadd uygulanmaz.⁴⁶

2.6. Cezalandırmalarda Caydırıcılık Esastır

İslam Hukuku, suç işleyeni cezalandırırken onun üzerinden topluma, başka bir ifadeyle aynı suçu işleme potansiyelindeki fertlere mesaj vermeyi amaç edinir. Bu yüzden cezalandırmanın aleni yapılmasını ister. Bu sayede suçlu potansiyelindeki fertler, ömür boyu bu gerçekle yüzleşme külfetini göze alma durumuyla karşı karşıya kalacaklardır.

Örneğin, zina haddi uygulanırken müminlerden bir grubun bu işleme şahitlik etmesini ister. Öte yandan hırsızlık, kazf haddi gibi suçların tatbikinde böyle bir şahadet şart olmamasının yanı sıra bu suçlara karşılık verilen elin kesilmesi ya da şahitliklerinin ömür boyu kabul edilmemesi gibi cezalar, içerisinde uzun vadede bir teşhir ve toplumsal caydırıcılık barındırır.

Cezaların konuluş sebebi, toplumun menfaatinin ihlal edilmesi esasına dayandırılmaktadır. Burada fertlerin ıslahı, toplumun himayesi ve düzeninin korunması hedef olarak görülmektedir. Buna göre suçluya uygulanan ceza ile o suça teşebbüs etmek isteyenleri caydırma amacı da güdülmektedir. Cezaların alenen infazı da suçlunun cezalandırıldığını gören diğer insanlara

⁴⁵ Akşit, *İslam Ceza Hukuku Ve İnsani Esaslar*, 190.

⁴⁶ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, c.9, 74.

suç işledikleri takdirde kendilerinin de aynı şekilde cezalandırılacakları korkusunu verdiği için caydırıcılık özelliğini taşımaktadır.

2.7. Cezanın İnfazının Devletçe Yapılması

İslam'da ibadetlerde bireysellik düşünülebiliyorken, işlenen suçlara karşı verilecek cezaların bireysel uygulanması kesinlikle söz konusu olamaz. Herkesin adaleti kendi eliyle sağlamaya çalıştığı bir ortamda toplumun huzuru temin edilemeyeceği gibi, anarşi ve terörün önu açılmış olur. Ve yeryüzünde fesat yaygınlaşır. Bu durumda cezalandırma, infaz şartlarına göre yapılmış olsa dahi İslam Hukuku'nun varlığından söz edilemez. Bu ilke aynı zamanda, intikam almak gibi daha da büyük husumetler doğurabilecek durumlara karşı ferdi teminat altına alır.

Had suçlarından bir suçu işlediği sabit olan şahıs için gereken cezanın infaz yetkisinin yalnızca devlet reisi ya da onun yetkili kıldığı şahıslara ait olduğu hususunda başta Serahsî olmak üzere bütün İslam Hukukçuları hem fikirdir.⁴⁷ Konuya dair naslar da bunu işaret eder. Hz. Peygamber'in özellikle devlet adamı yönü dikkate alındığında, asayişli ilgilendiren meselelerin kendisine arz edildiği ve bu vazifeyi icradan kaçınmadığı, hatta bazı hadd cezalarına bizzat iştirak ettiğine dair örnekler bulunmaktadır. Dahası, dava kendisine arz edilmeden, bireysel anlamda adaletin sağlanmaya çalışıldığı teşebbüslere asla müsaade etmemiş, aksi yönde hareket edenleri de azarlamıştır.⁴⁸

Hadler, Allah hakkı kapsamında mütalaa edilip kamunun menfaati için vaz edildiğinden, bu görevin kamu adına yetkili olan devlet reisine havale edilmesi gerekmektedir. Ayrıca hadd cezaları, miktar ve sınırları belli cezalar olduğuna göre, bu sınırın aşılması için özen gösterilmesi gerekir. Zira infaz edilecek olan cezada eksiklik olması durumunda mağdura, fazlalık olması durumunda ise suçluya haksızlık yapılmış olacaktır.⁴⁹ Bu dengeyi sağlayabilecek yegâne icra makamı da devlettir. Dolayısıyla ceza infazında bireysellik değil kurumsallık esastır.

İslam hukukunda belirli suçlar ve bunların cezaları kapsamlı şekilde açıklanmış olmasına rağmen, diğer birçoğu ise siyasi otoritenin ya da yargının takdirine bırakılmıştır. İslam hukukunun tüm zamanlarda uygulanabilirliği göz önünde bulundurulduğunda, zaten bütün suç ve cezaları en ince ayrıntısına kadar düzenlemesi düşünülemezdi. Bu sebeple İslam hukukun-

⁴⁷ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsûât*, c.9, 80.

⁴⁸ Konuyla ilgili hadisler için bkz. Celal Yıldırım, *Kaynaklarıyla Ahkam Hadisleri*, Konya: Uysal Kitapevi, 1993, 471-580.

⁴⁹ Yaşar Yiğit, *İslam Ceza Hukuku: Hükümlerin Yürürlüğü*, Ankara: Sistem Ofset Yayıncılık, 2012, 127.

da, her dönemde rastlanabilecek tipteki suçlar düzenlenmiş, bu düzenlemenin ortaya koyduğu esaslar ışığında değişik zamanlarda rastlanabilecek farklı suçların düzenlenmesi ise yine İslamî esaslara bağlı olan ve yasama organı vazifesi gören kurumlara bırakılmıştır.

2.8. Had Cezalarında Tedâhül Esastır

Kelime anlamı 'iç içe girmek' olan tedâhül kavramının had cezalarıyla alakalı olan yanı, birden fazla işlendiği tespit edilen mahkemeye intikal etmeyen hadd suçlarının bir hadd suçu olarak değerlendirilerek buna göre sadece bir ceza verilmesidir. Ancak işlenen bu suçlar aynı türden olmalıdır. Farklı türden suçlar işlenmişse, her bir suçun kapsamıyla alakalı cezalar ayrı ayrı infaz edilecektir. Örneğin bir şahıs, zamanaşımına uğramadan zina, kazf, hırsızlık ve şarap içme suçlarını işlese, her biri için ayrı hadd uygulanacaktır. Hadlerde tedâhül esasını, suçlunun lehine olan bir prensip olarak değerlendirmemiz mümkündür.

Serahsî, hadlerde tedâhül konusunu örnekleriyle incelemeye tabi tutmuştur. Yeri geldiğinde tedâhül konusuna değinen Serahsî'nin bildirdiğine göre; bir şahıs zina, kazf, hırsızlık veya şarap içme suçlarından birini defalarca işlese bile, ilgili suçla bağlantılı olarak ona bir hadd uygulanması yeterlidir. Zira hadd cezalarında tedâhül, dikkate alınan bir esastır. Ayrıca cezalandırmaktan maksat caydırıcılık olduğundan, bir kere ceza vermekle bu maksat hâsıl olur.⁵⁰

Kazf haddiyle alakalı olarak Serahsî, çarpıcı bir örneklemede bulunmaktadır. Buna göre kazf haddi vurulan kişi, yetmiş dokuzuncu sopadan sonra başka birine zina iftirasında bulunsa, geriye kalan bir sopa vurulmasıyla her iki suçun cezası da tatbik edilmiş olur. Zira Hanefiler, kazf haddini, Allah'ın hakkının ağır bastığı cezalar arasında kabul etmişlerdir.⁵¹ Keza, bir topluluğa yapılan zina iftirasında da, sadece bir haddin vurulması yeterli olup, toplulukta yaşayan her bir kişi için had vurulması gerekmez.

Yine, hırsızlık suçunun birden fazla işlendiği tespit edilirse sadece bir el kesilir.⁵² Suçta sabıkalı olan kişiye uygulanan sol ayağın kesilmesi ve sonrasında uygulanan hapis cezası, bahsettiğimiz kişiye uygulanmaz.

2.9. Zamanaşımı, Cezayı Düşürücü Bir Sebeptir

İslam Ceza Hukukunda 'Murûr'u-zaman' ve 'Tekâdüm' gibi kavramlarla ifade edilen zamanaşımı, Hanefilere göre dikkate alınan ve cezayı düşürücü temel bir sebeptir. Hemen ifade edelim ki, zamanaşımı suçun şahitlikle sabit

⁵⁰ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, c.9, 102.

⁵¹ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, c.9, 72.

⁵² Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, c.9, 177.

olduğu durumlarda geçerlidir. Başta delillerin aşınması olmak üzere, duyulan bir takım kaygılar sonucu şahitlerin belirli bir zamandan sonra yaptıkları şahitlik kabul edilmemektedir. Suçun ikrarla sabit olması durumunda ve kişisel hakları ilgilendiren meselelerde ise zaman aşımı dikkate alınmaz.

Serahsî'nin değindiğine göre, zina suçuyla alakalı olarak yargılama esnasında hâkimin şahitlikte bulunan dört kişiye; suçun ne demek olduğuna, nasıl, nerede ve ne zaman işlendiğine dair bir takım soruları sorması zorunludur. Çünkü '*Şüphelerle had cezalarını düşürün*' hadisi ve şüphelinin ikrarından dönmesine yönelik bazı telkinleri içeren hadisler, hâkimin cezaı düşürmenin yolunu aramaya teşvik edilmesine dair ipuçları vermektedir. Ayrıca telâfisi mümkün olmayan neticelerden kaçınmak için şahitlerin, suçun netleştirilmesi noktasında enine boyuna sorgulanması elzemdir.

Hâkim tarafından şahitlere sorulması gereken suçun ne zaman işlendiği sorusu, Hanefilere göre zamanaşımına uğradıktan sonra şahitlikle ispatlansa dahi haddin uygulanamaması sebebiyledir.⁵³ Eğer suç ikrarla sabit olursa hâkim zanlıya ne zaman zina ettiğini sormaz.⁵⁴

Serahsî, zamanaşımı için İmam Muhammed'in belirli bir süre tayin etmediğini belirtmektedir. Öte yandan Ebû Yusuf'un, süre tayin etmede Ebû Hanife'yi sıkıştırdığını lakin bir sonuç elde edemediğine dair rivayette de bulunmaktadır. Zira zamanaşımı, hâkime yakınlık veya uzaklığa göre ve davayı incelemek için zaman belirlemeye göre değişebilmektedir. Neticede Ebû Hanife konuya dair nass olmadığı için süredeki tayini yetkili merciye bırakmıştır.⁵⁵ Ancak sarhoşluk haddinde, zamandan da öte, suçun etkisinin ortadan kalktığı şekliyle değerlendirebileceğimiz bir sınırlama söz konusudur.

Şarap haddindeki zaman aşımına dair görüşleri ele alan Serahsî, Şeyhayn'in⁵⁶ bu süreyi kokunun gitmesi anına kadar sınırladığını aktarmaktadır. Koku gittikten sonra aleyhine şahitlik edilse veya suçu ikrar etse dahi faile had cezası uygulanmaz. Dayanak olarak da; İbn Mes'ûd'un, huzuruna getirilen sarhoş bir kişi hakkında söylediği '*Onu silkeleyip ağzını koklayın. Eğer şarap kokusu bulursanız had uygulayın*' sözünü delil getirmişlerdir.⁵⁷

İmam Muhammed ise zamanaşımı noktasında diğer hadlerdeki duruşunu şarap haddinde de bozmazken, suçun ispatında kokunun varlığını şart koşmayı anlamsız bulmaktadır. O'na göre, nasıl ki zina ve hırsızlık suçların-

⁵³ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, c.9, 38.

⁵⁴ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, c.9, 93.

⁵⁵ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, c.9, 70.

⁵⁶ Şeyhayn, Ebû Hanife ve Ebû Yusuf için kullanılan tabirdir.

⁵⁷ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, c.9, 172.

da suçun eserinin devam etmesi şart koşulmayıp, nedenin varlığı muteberse, aynı durum şarap haddinde de geçerlidir. Öte yandan, şarap içildiği halde, kokuyu gidermeye yönelik tedbirler alınmış olabilir. Ayrıca ayva, elma gibi ürünlerin çok tüketilmesi sonucu de şarap kokusu alınabilmektedir.⁵⁸

Şarap haddindeki zamanaşımı ile alakalı Şeyhayn'ın suçlu lehine sonuca ulaştıkları, İmam Muhammed'in de, meseleye daha kuralcı yaklaşarak had cezalarındaki bütünlüğü bozmamaya gayret ettiğini söyleyebiliriz.

SONUÇ

İslam Hukuku insana değer veren, onu önemseyen ve ihtiyaçlarını dikkate alan bir yapıya sahiptir. *Zarûrât-ı hamse* olarak da adlandırılan can, akıl, mal, ırz ve nesil muhafazası gibi ana başlıklarla ortaya attığı hukuk tasarısı sayesinde insanın, yaşadığı toplum içinde hayatını idame ettirebilmesi için gereksinim duyduğu hakları teminat altına almaktadır. Bu haklara yapılan haksız saldırılara karşı da, suçun derecesine ve ağırlığına oranla bir takım cezalar öngörmektedir. Söz konusu cezalarla hedeflenen gaye, suçlunun sindirilmesi olmayıp aksine, ıslahı ve topluma faydası dokunan bir şahıs olmasını sağlamaktır. Öte yandan, vaz edilen bu caydırıcı cezalar sayesinde toplumda huzur ortamının sağlanmasını hedeflemektedir. Ayrıca bu değerleri sadece gözetmekle kalmaz, aleyhlerine yapılacak saldırılara karşı alınacak tedbirleri ve bu tedbirlerin icrasını da disiplinize ederek keyfî uygulamaların önüne set çekmektedir.

Dayanağın ilahî hitap olması noktasında İslam Hukuku'ndan ayrılan beşer hukukunda ise kısmen de olsa bahsedilen hakların korunmasına gayret sarf edilmektedir. Ancak, bunların bir tanesinden bile verilen taviz, beklenen sonucun elde edilmesine mani olmaktadır. Söz konusu değerler, birbirini tamamlayan zarûî değerler olduğundan, birinin gözetilmesinde gösterilen gevşeklik diğerlerine de sirayet edecek, ortaya ucube ve yamalı bir sistemin çıkması kaçınılmaz bir hal alacaktır. Her biri insanın medeni bir varlık olarak ayakta kalması adına temel değer olduğu için, biri göz ardı edildiğinde diğerlerinin sağlıklı bir biçimde idame ettirilmesi muhal olmaktadır. Dahası insan, probleme çare bulmaya çalıştıkça konu iyice sarpa sarmakta, kapıldığı girdaptan kurtulmak için sarf ettiği çabanın neden olduğu yorgunluktan başka bir şey elde edememektedir.

Ön yargılardan sıyrılıp salim bir akılla değerlendirildiğinde, insanlığın sorunları için orijinal fikirleri olan İslam Hukukunun ne kadar ideal bir sistem kurduğu anlaşılabilir olacaktır. Hükümlerin vaz edilmesine dayanak teşkil eden fikrî temellerin açıklanmasında epey mâhir olan Serahsî gibi İslam

⁵⁸ Es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, c.9, 171.

Hukukçularının kaleme aldığı eserler incelendiğinde bu izlenim rahatlıkla edinilebilmektedir.

KAYNAKÇA

- AKGÜNDÜZ. Ahmed, *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyâtı*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011.
- AKŞİT. Cevat, *İslam Ceza Hukuku ve İnsanî Esasları*, İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2015.
- ANONİM, "Büyük Larousse", *Hukuk*, İstanbul: Interpress Basın, 1986, c. 11, s. 5414.
- BARDAKOĞLU. Ali, "Ceza", Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 1993, c. 7, ss. 478-82.
- BARDAKOĞLU. Ali, "Had", Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 1996, c. 14, ss. 547-551.
- BAŞOĞLU. Tuncay, "Ta'zîr", Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2011, c. 40, ss. 198-202.
- EBÛ YÛSUF Yakup b. İbrahim b. Habib b. Sa'd b. Habbe el-Ensârî, *el-Âsâr*, Beyrut, t.y.
- EKİNCİ. Ekrem Buğra, *İslam Hukuku: Umumî Esaslar*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2006.
- ERDOĞAN. Mehmet, *Fıkıh İlmîne Giriş*, İstanbul, 2017.
- ES-SERAHSÎ. Ahmed b Ebî es-Sehl, *Kitabu'l-Mebsût*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.
- ES-SERAHSÎ., *Usûlü's-Serahsî*, Lecnetü'l-Meârifi'l-Osmâniyye, t.y.
- GURBANOV. Anar, *Serahsî'nin El-Mebsût'unda Usûl ve Furu Kaideleri (Doktora Tezi)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 2018.
- İBNÛ'L-HÛMÂM. Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut, t.y.
- KÂSÂNÎ. Ebû Bekr b. Mes'ûd, *Bedâiu's-Sanâi'*, Beyrut, 1986.
- KIZILKAYA. Necmettin, "Serahsî'nin el-Mebsût İsimli Eserindeki Ceza Bahislerine Hâkim Olan Fikhî Kaideler", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 49, sy. 2 (2013).
- ÛDEH. Abdulkâdir, *et-Teşrîu'l-cinâiyyü'l-İslâmî*, Beyrut, t.y.
- YILDIRIM. Celal, *Kaynaklarıyla Ahkam Hadisleri*, Konya: Uysal Kitapevi, 1993.
- YİĞİT. Yaşar, *İslam Ceza Hukuku: Hükümlerin Yürürlüğü*, Ankara: Sistem Ofset Yayıncılık, 2012.
- ZUHAYLÎ. Vehbe, *İslam Fıkı Ansiklopedisi*, İstanbul: Risale Basın Yayın Ltd., 1994.